

УДК 82:111.852

„Μίμησις – НАСЛІДУВАННЯ – ΜΙΜΕΣΙΣ”: ПОНЯТТЯ І ТЕРМІН У ДОБУ МОДЕРН

Борис Борисович Шалагінов

spengl@mail.ru

Доктор філологічних наук, професор

Кафедра літературознавства

Національний університет „Києво-Могилянська академія”

Вул. Г. Сковороди, 2, 04070, м. Київ, Україна

Анотація. Простежується розвиток поняття „мімесис” в докантивську, модерну і післямодерну добу з урахуванням історичних змін у розумінні поняття „природа” як оточення (реальність) і „людська природа”.

Ключові слова: мімесис, рецепція поняття, природа, німецький романтизм, Модерн, фрейдизм, міф, стиль.

В історії наукових чи філософських понять ми постійно натрапляємо на парадокси. Один з них пов’язаний з тим, що продуктивним або просто поширеним може бути кардинально перетлумачене і навіть неправильно зрозуміле поняття, тоді як автентичне йде в непам’ять. Це повністю стосується і поняття „мімесис”, або „наслідування”.

У зв’язку з цим ми можемо вказати аж на дві історії цього поняття: в центрі першої – „μίμησις”, як він був сформульований у Платона, Арістотеля та інших греків. Проте це дуже коротка історія, що закінчується з кінцем античного світу. Друга – історія *рецепції* цього поняття, що триває аж до наших днів. Кожна історична доба, послуговуючись ним, додавала сюди щось своє, перетлумачувала його, аж поки воно не відійшло дуже далеко від свого первісного варіанта. Сьогодні вже немає сенсу наполягати на поверненні до первісного, античного, поняття „мімесис”, позаяк у світлі всього подальшого розвитку естетики це просто нічого нам не дасть. Слід констатувати, що європейську естетику Нового часу суттєво збагатило саме „модернізоване”, а не автентичне розуміння цього поняття.

У філософії йде постійне відсвіження поширених понять, і відбувається воно через періодичне перечитування текстів. Це стосується і поняття „мімесис”. Отже, якщо говорити саме про

рецепцію поняття „мімесис”, то тут виразно виокремлюється кілька важливих етапів, пов’язаних з конкретними історико-філософськими обставинами. Першим етапом рецептивного осмислення Платоно-Арістотелевого поняття постає так званий римський класицизм, потім свою частку сюди вкладають класицизм XVII ст., за ним класицизм XVIII ст., ще далі – романтизм межі XVIII–XIX ст. І, нарешті, його нова історія здійснюється у XIX та XX ст.

Зосередимося на окремих методологічних орієнтирах. Осмислення цього поняття, як і осягнення підходів наших попередників, сьогодні залежить від того, як, по-перше, розуміють *людину*, суть її фізичної і духовної природи, її місце і роль в оточенні – у суспільстві, в природі, у Всесвіті. По-друге, має значення й те, як розуміють мистецтво, зокрема *літературу* та її роль і місце в суспільстві. Адже „наслідування природи” – це спроба естетичної свідомості орієнтуватися на певну непохитну опору поза самою свідомістю, в „природі”. Ці обставини, вважаючи їх ключовими у дослідженні історії поняття „мімесис”, розглянемо детальніше.

Почнемо з того, які саме зміни у розумінні людини та в естетичній свідомості відбулися за останні століття. Ці положення сформулюємо у вигляді запитань:

1. Чи є людина *гармонійним виразом* природного універсуму? Чи є людина *володарем* власної природи? Чи є вона *рабом* власної природи? На перше запитання дає ствердну відповідь античність, Відродження і Просвітництво, на друге – романтизм, на третє – XX ст.

2. Чи сприймає людина культуру як належне, *дане* їй споконвіку життя? Чи здатна вона сама свідомо *розбудовувати* культуру? Чи прагне вона лише *приспосовуватися* до готових умов існування? Ствердну відповідь на перше питання дають античність, Відродження і Бароко, на друге – Просвітництво, Романтизм, XIX–XX ст., на третє – час Постмодерну.

3. Що таке гуманізм: наслідування еталонних зразків *минулого* через пильний погляд у минуле? Поширення активності людського розуму на все життя, тобто погляд у *майбутнє*? Облаштування сучасного життя якнайзручніше для людського існування, тобто погляд у *сучасне*? Ствердну відповідь на перше питання дає нам весь час від античності аж до XVIII ст., на друге – Романтизм, XIX і перша половина XX ст., на третє – Постмодерн.

Уже ці орієнтири показують, що „мімесис”, „наслідування”, тобто пошук надійної підпори для нашої інтелектуальної,

естетичної і практичної діяльності в самій об'єктивній реальності, – це процес суперечливий, неоднозначний, який потребує врахування багатьох чинників. Отже, перед нами постійно виникає ніби одне й те саме поняття, але все ж таки воно не є тим самим!

В цілому, відносно трансформації означеного поняття можна згрупувати всі названі нами вище літературні періоди в три етапи: до доби Модерн; доба Модерн; час Постмодерну (середні віки виключаються, оскільки панівний світогляд тих часів орієнтував людину не на земне, а на позаземне, потойбічне; а отже тут наслідування природі не відіграло суттєвої ролі, позаяк малася на увазі насамперед *земна* природа). Розкриємо ці три етапи з точки зору означених нами вище принципів.

1) Етап до доби Модерн. Це етап суто раціональний (раціоналістичний). Він спирається на переконання, що наша свідомість дає нам точну, адекватну копію реальності, якій людина може повністю довіряти, і цим керуватися у своєму мисленні чи діяльності. *Кульмінація* цієї позиції, яка веде свій початок аж від греків, припадає на Просвітництво. Найяскравіше така настанова на близькість до природи була виражена Ш. Л. де Монтеск'є у теорії держаних устроїв та Ж.-Ж. Руссо в теорії виховання. Обидва стверджували, що не треба вносити ніяких змін у плани і наміри природи, треба діяти в точній відповідності до її задумів, точніше намагатися копіювати її. Своєрідним доповненням до ідей Монтеск'є був у мистецькій царині роман Д. Дефо про Робінзона Крузо. Там ми знаходимо думку про те, що людина має узгоджувати свій індивідуальний розум з універсальним розумом природи, тобто із законами природи, і тоді вона виживе й процвітатиме.

Незважаючи на те, що „Робінзон” – єдиний роман, який прискіпливий Жан-Жак рекомендував читати молоді, Руссо і Дефо не були у всьому одностайними, зокрема вони по-різному розуміли *афекти*. Згідно з Руссо, через афекти виявляла себе сама її величність Природа; тож з ними не слід було боротися. Цю думку перейняли у Руссо німецькі штюрмери і романтики, і одночасно з ними І. Кант у своїй теорії генія, геніальності. І навпаки, за Дефо, її величність Природа виявляла себе не через почуття, афекти, а через *розум*. Почуття лише збивають людину з пантелику. Вони є „примарами розуму” (Дж. Локк). Тож з афектами слід було навчитися боротися. Цю думку довів до логічного кінця у своїх „філософських повістях” Вольтер, за що штюрмери і романтики його не любили і не включили у свій літературний канон. Зауважимо принагідно, що Кант закидав Дефо повну відсутність у

його головного героя духовного життя. Підсумуємо: людська природа у просвітників була дуалістичною, розколотою на вічно ворожі між собою афекти і розум. Відповідно розглядали й „велику” природу: як втілення розумного порядку і як безмежну і багатоманітну у своїх проявах стихію (цю думку успадкував від Руссо Й. В. Гете).

2) Доба Модерн. Цей закорінений у ранньому романтизмі етап тривав з кінця XVIII ст. до середини XX ст. (кінця Другої світової війни і до викриття сталінізму). Німецькі романтики розробили проект кардинального оновлення всієї реальності, який став, по суті, проектом усієї доби Модерн. Вони вважали, що людині до снаги силою свого розуму перетворити в реальності все, створити нові світи, нові соціальні і політичні порядки. Людині до снаги також побудувати нове мистецтво, яке має повернутися до повноти змісту, яка була втрачена внаслідок обуржуазнювання культури і всього життя, їхньої надмірної раціоналізації та міщанської вульгаризації. Цю кризу свідомості, яку я називаю першою кризою доби Модерн (див. [3]), виявили у своїх писаннях Руссо, Шиллер і ранні німецькі романтики.

Чим у принципі проект романтиків відрізнявся від настанов попередніх століть? Романтики відкинули просвітницький розум, точніше – здоровий глузд, розсудок (*Verstand, raison, common sense, reason*); на противагу йому романтичний „розум” (*Vernunft*) мав сягати нескінченності. Він охоплював не тільки раціональний первень, а й усе ірраціональне, надчуттєве, містичне, релігійне. Вони вважали, що людина звільняється від своєї рабської залежності від розсудку і стає справжнім господарем над своїм розумом. У своєму „розумі” романтики подолали просвітницький розкол людини на „розсудок” і „почуття”.

Власне, це романтичне вчення і спонукало Зігмунда Фройда, а потім його учнів (таких як Карл Юнг, Отто Ранк, Отто Вейнінгер, Гастон Башляр та інших) заглибитися в цю нескінченність свідомості. Там вони відкрили те, про що романтики здогадувалися, – *підсвідоме*. Тільки з однією різницею. Романтики вважали таємниче, містичне, загадкове характерною особливістю людської природи і природи взагалі. Вони зовсім не намагалися розкрити цю загадковість, вивести її на денне світло. Вона для них була умовою *символічності*, а отже, й *естетичності* буття. Вони намагалися лише встановити з нею живий, безпосередній ментальний контакт. Вони мріяли спілкуватися з усім загадковим, вони бачили в загадковому умову краси, піднесеного, величного, морального. Але

Фройд з учнями, відштовхуючись від романтиків, вийшли на зовсім іншу магістраль. Відкривши для себе цю загадковість людської натури, таємницю якої так любовно плекали романтики, вони піддали її аналітичному розтину. А це означає, що вони знов вийшли на шлях емпіризму, кондового раціоналізму, з яким так боролися романтики.

Фройд перевернув романтичне уявлення про внутрішню людську природу. Згідно з його вченням, природа небезпечна для людини, людина фатально залежить від неї. Терапія Фройда якраз і мала допомогти людині звільнитися від фатальної влади таємничої і страхітливої природи. На основі фройдизму розвинулося нове, відмінне від романтичного, поняття *міфологічного*, яке включало в себе мислення, поведінкові стереотипи і „творчі” імпульси, в основі яких лежать підсвідоме і неусвідомлюване – темна і каламутна природна стихія, від якої ніби повністю залежить людина.

Яка велика відмінність від того, що думали про природу романтики! Адже, на їхню думку, природа вибирала людину, щоб виразити через неї свої потужні *продуктивні* інтенції. Цю людину, обранця природи, романтики називали генієм. Геній творив несвідомо і не міг навіть здогадуватися про причини того, що робиться в його душі; але природа, за переконанням Канта і романтиків, ніколи не діяла проти себе. За Фройдом, природа обирала людину, щоб, навпаки, терзати її своїми тортурами лібідо, і це були вже принизливі для людини імпульси, і при цьому людина також не могла здогадуватися, звідки це і чому. Природа-творець і природа-деспот: ось відмінність модерного проекту на початку й наприкінці!

Відкриття Фройда та учнів означало початок краху модерного проекту. Але цей проект мав все ж таки пройти до кінця свою перевірку в суто політичній царині, якими стали у ХХ ст. політичні проекти спочатку Леніна, пізніше Сталіна, а також Гітлера; і пройти перевірку в суто мистецькій царині, яким став тоді ж радянський соцреалізм, а на Заході – спроби оновлення літератури, до яких вдалися так звані письменники-гуманісти Томас і Генріх Манни, Анатоль Франс, Ромен Ролан, Бернард Шоу, Берт Брехт, Джон Голсуорсі, Герберт Веллс та інші. І лише після цього все теперішнє стало закінченням минулого; натомість з'явилося нове покоління мислителів, які стали початком майбутнього. Потрібний був лише поштовх у вигляді потужної системної кризи і західного, і східного (тобто радянського) світу на початку 1980-х років. І тоді було урочисто проголошено про настання нового часу – часу

„постмодерного”. Це і є етап № 3 після № 1 – „раціоналістичного” та № 2 „романтичного”.

Зупинимося на тому, що внесли з собою романтики як автори модерного проекту щодо розуміння природи і наслідування природи.

Головне те, що саме поняття природи під їхнім пером різко змінилося. Тут, власне, і починається найсуттєвіша трансформація поняття „мімесис”, хоча самі романтики, мотивуючи своє власне розуміння природи, зверталися безпосередньо до Арістотеля, не так до його „Поетики”, як до „Фізики”. Їхню увагу привернули міркування філософа про те, що самій природі не до снаги здійснити всі свої задуми, тож багато що вона передовірила розуму людині. Проте з умовою, що та буде діяти за планами самої природи, а не суперечити їй. При цьому Арістотель писав, що спочатку нова реальність, яку творить людина, мусить виникнути у неї в голові, а уже потім переноситься в саму реальність (докладніше див. [1]). Отже, наслідування природи спершу проходить свій етап у свідомості людини! Так романтики відкрили ту духовну інстанцію, яка вільна вносити корективи в саму емпіричну реальність, домислювати й одухотворювати її. Із боязкого підмайстра, що боїться відступити від вказівок майстра – природи, людина перетворилася на сміливого деміурга!

В основі нової філософії природи лежало вчення І. Канта. Нагадаємо, що до Канта за природою залишався цілком самостійний статус, вона лише дзеркально, сказати б „фотографічно”, відображалася в нашій свідомості. Отже, діяти відповідно до цього ідеального дзеркала означало діяти відповідно до самої природи. Це пояснює, чому у XVIII ст. не втрачав своє значення класицизм. Парадоксально, але цей далекий античний метод співіснував тоді зі знаменитою Енциклопедією, яка знаменувала прорив у науково-технічній царині!

Не те було у Канта. Саму природу, яка була еталонним зразком для просвітників, він оголосив непізнаваною „річчю в собі”. Натомість людина могла оперувати лише з ментальним *образом* природи. Місце перебування цього образу – у свідомості самої людини. Кант оголосив властивостями нашої свідомості головні параметри, в яких дається нам природа: а саме час і простір. При цьому він знищив розрив між ними. Адже до нього Декарт вважав час властивістю свідомості, а простір – властивістю матерії. Кант встановив єдність часу і простору тою ціною, що переніс те і те у нашу свідомість. Але цим самим він обґрунтував і внутрішню

монолітність, *цільність людської природи*, яка в добу Декарта, в добу Бароко, була дуалістичною, розколотою. Єдність часу і простору – це єдність духу і матерії, але лежить ця єдність не в матерії, а у свідомості. Це і був його „трансцендентальний ідеалізм”.

За цих умов антична настанова на наслідування природи втратила свій сенс. Адже природа, за нових умов мислення, – це те, що наділене *моїм* розумінням, існує у *моїй* свідомості. Тож вона не зводиться до самих лише емпіричних феноменів, до того, що розпорошено й розлито навколо нас. Вона нескінченна, вона спірітуалізована! Цю точку зору довів до логічного кінця (можна сказати, до абсурду) Фіхте. Він оголосив природу повністю продуктом мого „Я”. Отже, не наслідування природи, а *створення* природи. Це відповідало панівній тенденції раннього романтизму сприймати сучасне в аспекті його рушійних тенденцій, у плані майбутнього (докладніше див. [4]). Можна уявити, які безмежні можливості відкривало це перед митцем в естетичній царині! І романтики скористалися цими можливостями до кінця!

Проте ми заради історичної справедливості повинні поруч з Кантом поставити Гете з його теорією наслідування. Інтуїтивно розвиваючи теорію Канта, він дійшов висновку, що просте, сказати б, просвітницьке „наслідування” природи є лише першим, *найнижчим* рівнем наслідування. Гете так і називає його: „просте наслідування”. Характерно, що термін „мімесис” він просто дослівно перекладає німецькою мовою. Наступний рівень – це коли митець співвідносить зі своїм внутрішнім світом усе, що бачить навколо себе. Гете називає це „манерою”. Але найвищий рівень – це коли митець співвідносить усе бачене навколо себе (1) і те, що переломлюється крізь призму його індивідуальної свідомості (2) із універсальними законами Всесвіту, з його прихованою сутністю. Виявити цю об’єктивну, але приховану сутність, виразити її через предметні, чуттєві образи реальності – це найвище і найскладніше завдання митця. Гете називає це „стиль” (3).

Категорія „стилю” Гете перейшла в доктрину соцреалізму (докладніше див. [2]), згідно з постулатами якого, цю приховану й неявну сутність природи, виявлення якої Гете вважав завданням генія, на науковому рівні виявила марксистська філософія; а отже, завдання письменника-соцреаліста полягає в тому, щоб не механічно описувати реальність, і не свої персональні почуття виражати, а співвідносити те і те з цими об’єктивними законами розвитку реальності. Як побачимо, соцреалізм максимально

використав ідеї Гете. Це свідчить про *кантіанство* соцреалізму. Парадокс полягає в тому, що марксизм-ленінізм свої генетичні зв'язки з кантіанством намагався всіляко затушовувати.

Тепер ми можемо сказати про романтиків, що вони фактично лише розширяли й уточнювали ці ідеї, які в царині гносеології розробив Кант, а в царині естетики – Гете.

Нарешті, слід кілька слів сказати про „наслідування” у всій післякантівській історії мистецтва. Зауважу попутно, що термін „мімесис”, а не „наслідування”, став поширюватися тоді, коли романтичний, кантіанський проект оновлення мистецтва почав звільняти місце пізньомодерному, а зрештою і постмодерному. З тою різницею, що постмодерність уже не можна назвати „проектом” (на нашу думку, швидше вже „постмодерною декларацією”).

Ми не згодні з думкою, ніби кантіанство стало базисом для мистецтва „модернізму” і що нібито на ньому базуються всі теорії естетичної суб'єктивності. Теоретики модернізму лише механічно повторюють Канта, що нам невідомо, а по суті й нецікаво, якою є насправді та сама „річ у собі”, тобто реальність. Головне, що *сам митець* про неї думає. Головне, якої форми реальність набуває у свідомості митця. Помилка таких тверджень у тому, що положення про непізнаванню річ у собі – це лише одне положення, яке ми не сміємо виривати із всього контексту кантіанства і романтизму. Вище мною був сформульований той епістемологічний контекст, в якому ми повинні розглядати це положення. Це уявлення про натуру людини, її місце в оточенні – в природі, в суспільстві, у Всесвіті. Можна сказати ще рішучіше: кантіанське перенесення реальності у свідомість загостило, поставило руба питання про обставини нашого буття, а саме: в яких стосунках ми з власною, внутрішньою природою, чи ми вважаємо її своїм союзником чи ворогом; як ставимося ми до зовнішньої природи, чи викликає вона в нас почуття краси, піднесеності, чи служить нам зразком моральності; які відношення між нами і силами Всесвіту, чи ми їх вважаємо або не вважаємо хаосом, в якому немає місця або є місце для конструктивного розуму. Чи є інтелект самостійною конструктивною, творчою силою, чи він мусить підкоритися вірі? Врешті-решт, чи культура створена людиною, чи подарована їй якимись зовнішніми таємничими силами? Якщо створена, то звідки береться і куди зникає творча сила людини? Чи можемо ми вважати творчістю те, що зараз навколо нас?

Переконливу відповідь про суть взаємовідношень природи й

естетичної творчості людини, тобто про мімесис-наслідування, ми можемо дати, якщо перестанемо виривати це питання зі складного сплетіння перерахованих вище запитань. А самі запитання перестанемо виривати із конкретного історичного контексту. Тобто з нашої сьогоденної реальності.

1. *Шалагинов Б. Б.* „Веймарский классицизм” или „веймарская классика”: У истоков современного мифотворчества // Біблія і культура : зб. наукових статей / за ред. А. Є. Нямцу. – Чернівці : Рута, 2009. – Вип. 10. – С. 37–44.
2. *Шалагинов Б. Б.* Русский соцреализм как неосуществлённый проект (взгляд германиста) / Б. Б. Шалагинов // Світова література на перехресті культур і цивілізацій : збірник наукових праць.– Сімферополь : Кримський Архів, 2012. – Вип. 6. – Ч. II. – С. 266–283.
3. *Шалагінов Б. Б.* „Мужньо й сміло вперед променем світла мчу...”: Філософсько-поетичний спадок Шиллера і наш час // Всесвіт: Журнал іноземної літератури. – 2009. – № 11–12. – С. 155–161.
4. *Шалагінов Б. Б.* Сучасне // Шалагінов Б. Романтичний словник: До історії понять і термінів раннього німецького романтизму. – К. : НаУКМА, 2010. – С. 18–21.

„Μίμησις– ПОДРАЖАНИЕ – МИМЕСИС”: ПОНЯТИЕ И ТЕРМИН В ЭПОХУ МОДЕРН

Борис Борисович Шалагинов

spengl@mail.ru

Доктор филологических наук, профессор

Кафедра литературоведения

Национальный университета „Киево-Могилянская академия”

Ул. Г. Сковороди, 2, 04070, г. Киев, Украина

Аннотация. Прослеживается развитие понятия „мимесис” в докантовскую, модерную и постмодерную эпоху с учетом исторических изменений в понимании понятия „природа” как окружение (реальность) и „человеческая природа”.

Ключевые слова: мимесис, рецепция понятия, природа, немецкий романтизм, Модерн, фрейдизм, миф, стиль.

“Μίμησις – IMITATION – MIMESYS”: CONCEPT AND TERM IN THE AGE OF MODERN

Borys Shalaghinov

spengl@mail.ru

Department of Literary Theory

National University of “Kyiv-Mohyla Academy”

2 Skovorody vul., 04655, Kyiv, Ukraine

Abstract. Using the concept “mimesis” every historical period added something new to it, reinterpreted it until it paradoxically departed from its original semantic variant associated with the names of Plato and Aristotle. It is stated that the European aesthetics of the Modern period was enriched rather by “modernized” than authentic understanding of this concept. The so-called Roman classicism becomes the first stage of the receptive understanding of Plato and Aristotle’s concept. Then the this classicism is followed by the classicism of the XVII century and the classicism of the XVIII century, then goes Romanticism of XVIII–XIX centuries, and finally its new history is made in the XIX and XX centuries. Provided in the article guide marks show that “mimesis”, “imitation”, search for stable terminological basis for our intellectual, aesthetic and practical work is a contradictory and ambiguous process that requires consideration of many factors. The development of the concept “mimesis” in pre-Kantian, modern and postmodern periods as well as historical changes in the meaning of the very concept “nature” as environment (reality) and “human nature” is traced. Kant’s “transcendental idealism” became the basis of the new philosophy of nature. It became a basis for the romantic authors who actually only extended and specified the ideas that developed by Kant in the field of epistemology, and by Goethe in the realm of aesthetics. Transformation of the romantic idea about the inner human nature that changed the content of the concept “mimesis” is linked in the article with the name of S. Freud and his followers.

Key words: mimesis, reception of the concept, nature, German Romanticism, Modern, Freudianism, myth, style.

References

1. Shalaghinov B. B. “Veimarskii klassitsizm” ili „veimarskaia klassika”: U istokov modernogo mifotvorchestva [“Weimar classicism”: at the origin of the modern myth-making]. *Bibliia i kul'tura*. Chernivtsi, 2009, no. 10, pp. 37–44.
2. Shalaghinov B. B. Russkii sotsrealizm kak neosushchestvlenyi proekt (vzgliad germanista) [Russian socialist realism as unrealized project (Germanist’s viewpoint)]. *Svitova literatura na perekhresti kul'tur i tsyvilizatsii*. Simferopol, 2012, no. 6, vol. 2, pp. 266–283.
3. Shalaghinov B. B. “Muzhn’o i smilo vpered promenem svitla mchu...”: Filososf’ko-poetychnyi spadok Shyllera i nash chas [“I boldly steer on with the speed of the light...”: Schiller’s philosophical and poetic heritage and our time]. *Vsesvit*, 2009, no. 11–12, pp. 155–161.
4. Shalaghinov B. B. Suchasne [Modern]. In: *Romantychnyi slovnyk: Do istorii poniat' i terminiv rann'oho nimets'koho romantyzmu*. Kyiv, 2010, pp. 18–21.

Suggested citation

Shalaghinov B. “Μίμησις – наслідування – мімесис”: poniattia i termin v dobu Modern [“Μίμησις – imitation – mimesys”: concept and term in the age of Modern]. *Pytannia literaturoznavstva*, 2013, no. 88, pp. 117–126. (in Ukrainian).

Стаття прийнята до друку 21.02.2013 р.